

B. J. Spinoza
Spinoza Kring Soest

SPINOZA'S POLITIEKE FILOSOFIE

door Maarten van Buuren

Vierde les 18 januari 2020

De Gemengde Staatsvorm

Maarten begint deze les met een recapitulatie van de vorige lessen.

In het TP zien we twee patronen:

In de eerste vier hoofdstukken wordt behandeld wat een staat is en in de daarop volgende hoofdstukken welke staatsvorm het beste is.

Er is een hele constructie nodig om te ontdekken wat Spinoza onder een staat verstaat.

Een staat ontstaat vanuit de natuursituatie waar men op een gegeven moment de koppen bij elkaar steekt om te kijken hoe men elkaar tegen alle gevaren van buitenaf kan beschermen. Zo komt men op afspraken waarin men verantwoordelijkheden aan elkaar overdraagt en men ging samenwerken. Uiteindelijk resulteert dat in het overdragen van macht aan een vorst met de restrictie dat hij die macht aan zal wenden ten gunste van het volk. Maar als de vorst de grenzen van de macht overtreedt en verandert in een tiran, mag het volk hem afzetten en de macht weer bij zichzelf neerleggen.

Spinoza vergelijkt de staat met een lichaam. Om zo lang mogelijk te kunnen leven moet men een lichaam zo gezond mogelijk houden. Precies hetzelfde geldt voor een staat. Bij de mens is het commandocentrum zijn brein, bij een staat is dat de vorst.

Men moet dan ook door heel veel details heen graven om te zien wat Spinoza als ideale staat ziet.

De ideeën voor de ideale staatsvorm komen voor uit de erfenis van het einde van de 16^e eeuw m.n. de Bartholomeusnacht en het losmaken van de tirannie van Filips II. Beiden zijn het voorbeeld van buitensporig machtsmisbruik, die voor een keerpunt zorgden.

Geen enkele burger was tot dan toe ooit op het idee gekomen dat de macht bij het volk lag en niet bij de vorst. Deze extreme gebeurtenissen openden de ogen van het volk en de geschriften van de monarchomachen waren hier de oorzaak van. Deze kwamen oorspronkelijk uit Frankrijk, maar werden door de Hugenoten naar Nederland gebracht. Vanaf dat moment werd de politiek heel anders ingedeeld en ontstond er een grondwet.

De revolutie in het denken eind 16^e eeuw is eigenlijk van alle tijden en zien we nu ook weer terug met de opstand tegen de ayatollahs in Iran en het bedreigen van de leraren, die zich superieur opstellen.

B. J. Spinoza

Spinoza Kring Soest

De reden dat Spinoza zijn TP schreef was de wankele staat waarin de Nederlanden zonder grondwet verkeerde. Door alle staatsgrepen van respectievelijk Maurits, Fredrik Hendrik, Willem II, Johan de Witt en Willem III was er op dat moment geen stabiele basis en het TP is dan ook eigenlijk een verdedigingstraktaat. De intentie die aan TP ten grondslag ligt is dan ook het gebrek aan evenwicht, aan constitutie en een grondwet moest dit oplossen. De grondwet moest de balans tussen de vorst en het volk zijn en de tussenschakel was de aristocratie

Het woord volk moet men in staatsrechtelijk zin zien. Dus niet het 'grauw' maar de notabelen die de stad of provincie vertegenwoordigen, dus de aristocratie. Als men het zo beziet is er ook maar een heel klein verschil tussen aristocratie en democratie.

We komen nu aan op het onderwerp van vandaag.

De gemengde staatsvorm

Polybius

Daarvoor gaan we terug naar Polybius (200-118 v.Chr.)

Het begrip 'gemengde staat' is afkomstig van de Griekse historicus Polybius. Polybius was staatsman, legerleider, ontdekkingsreiziger en historicus. Hij definieerde de gemengde staatsvorm als een systeem waarin elk van de drie elementen een gelijk aandeel heeft in de politieke macht, en de politieke machten zodanig met elkaar verweven zijn dat geen van de drie zich kan ontplooien zonder in toom gehouden te worden door de twee andere. Polybius meende dat de gemengde staatsvorm drie fundamentele voordelen had boven alle andere politieke systemen: hij was stabiel, maakte een staat sterker, en garandeerde de vrijheid van de burgers.

In zijn werk: *Geschiedenissen* laat hij zien dat het oude Rome uiteindelijk een gemengde staatsvorm had. Aanvankelijk hadden ze een koninkrijk. Daarop volgde de aristocratie met zijn consuls en senatoren en uiteindelijk de volkstribunes. Deze drie elementen hebben geleid tot de mengvorm, die zeer succesvol bleek te zijn.

B. J. Spinoza

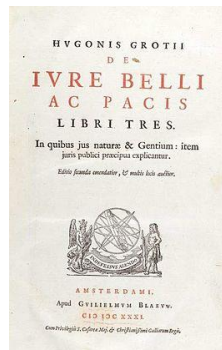
Spinoza Kring Soest

Hugo de Groot

In de vorige les hebben we het al even over Hugo de Groot (1583 - 1645) gehad. Hij was de secretaris van Johan van Oldenbarnevelt en een voorstander van de gemengde staatsvorm. In zijn boek *De Bataafse Republiek* formuleert hij op dezelfde manier als Spinoza wat hij hieronder verstaat.

Onder ‘gemengd’ verstond hij een evenwicht tussen de machten van vorst en volk, en omdat elke staat onevenwichtig is als hij uitsluitend wordt bestuurd door een vorst, of door het volk, kan er volgens De Groot evenwicht tot stand worden gebracht door de macht te concentreren bij een Raad van voortreffelijken die het juiste midden houdt tussen deze twee. De Raad vertegenwoordigt het volk en controleert de vorst. Ze beteugelt de volksmassa aan de ene kant en de vorst aan de andere kant.

Hij formuleert dat als volgt:

Want omdat we in alles de gulden middenweg kiezen, en we middenweg datgene noemen wat de uiteinden gemeen hebben en datgene uitsluit waarin ze met elkaar in strijd zijn, blijkt deze regering zodanig tussen het koningschap en de heerschappij van het gewone volk te zijn, dat ze het kwaad van elk van beide vermijdt en alles wat er goed aan is in zich verenigt. Aangezien ze paal en perk stelt zowel aan de alleenheerser die aan veel dwalingen

B. J. Spinoza

Spinoza Kring Soest

onderworpen is, als aan het gewone volk dat onwetend is, vermijdt ze zodoende zonder enige twijfel de grootste gevaren.

Zijn voorkeur gaat uit naar de aristocratie omdat deze het midden is tussen de monarchie en de democratie, het midden tussen allenheerschappij en de heerschappij van het volk. Het houdt de balans tussen twee uitersten. Hij noemt het dan ook “getemperd”. Ook hij verwijst hiermee naar Polybius.

Hij schreef ook een boek over de zeevaart. Ons land lag aan de zee en door de strijd tegen de zee waren we een sterk volk geworden met bepaalde privileges.

Filips II overtrad die privileges en werd daardoor van een vorst een tiran. En bij het overschrijden van die grens mag het volk opstaan wat ze ook deden met de Akte van Verlatinghe tot gevolg. Hugo de Groot had daarvoor de legitimatie afgegeven.

Hugo de Groot en zijn geleerde tijdgenoten voerden een pleidooi voor een evenwichtige mengvorm van democratie (stadsbesturen, vertegenwoordigd in Provinciale Staten), aristocratie (Provinciale Staten en Staten-Generaal) en monarchie (stadhouder prins Maurits) die naar hun mening gestalte kreeg in de Republiek zoals deze zich in de eerste fase van haar bestaan ontwikkelde. Dat bleek een illusie toen prins Maurits in 1618 de macht greep, het evenwicht tussen de drie regeringsvormen verstoorde en de Republiek veranderde in een crypto-monarchie. Aan de buitenkant leek niets te zijn veranderd aan de staatsinrichting zoals die in de eerste decennia van de onafhankelijkheid tot stand was gekomen. Maar onder invloed van de staatsgreep veranderde het begrip ‘gemengde staatsvorm’ van een positieve, op synthese van de drie staatsvormen gerichte bestuursvorm in een negatieve en zelfs leugenachtige aanduiding van een monarchie die zich achter het masker van een

B. J. Spinoza

Spinoza Kring Soest

republiek verborg.

Hugo de Groot, die in 1610 nog een vurig pleidooi had geschreven voor een gemengde staatsvorm waarin hij voor prins Maurits de plaats inruimde van plaatsvervangend monarch, herzag zijn opvatting over de gemengde bestuursvorm na zijn gevangenneming en veroordeling in 1618. Nadat hij in 1621 uit slot Loevestein was ontsnapt in een boekenkist, schreef hij in ballingschap de *Verantwoordingh van de Whettelicke Regiering van Holland ende Westvrieslant* (1622). Hij zette daarin opnieuw zijn opvatting uiteen over de ideale staatsvorm van de Nederlandse republiek en herhaalde dat deze dient te berusten op een mengvorm van de drie door Polybius onderscheiden principes. Maar terwijl hij in *De Bataafse Republiek* (1610) het zwaartepunt van het staatsbestel had gelegd bij de Staten-Generaal verlegde hij dat in de *Verantwoordingh* van de Staten-Generaal naar de Provinciale Staten, omdat de Staten naar zijn mening het volk, dat wil zeggen de stadsbesturen vertegenwoordigen.

Het begrip ‘gemengde staatsvorm’ stond rond het midden van de 17^e eeuw in een kwade reuk, zoals blijkt uit een brief die Johan de Wit in 1663 schreef aan raadspensionaris Johan de Witt, zijn neef die vrijwel dezelfde naam droeg als hij, afgezien van de dubbele t aan het eind.

.. de regering van Holland inclusief de stadhouder een soort regering is die men gemengd (mixtus) noemt, samengesteld uit monarchie, aristocratie en democratie. Maar dat is volstrekt onjuist. Het is zelfs onjuist dat een republiek van gemengde aard kan zijn, ook al gaat Polybius ervan uit dat de Romeinse republiek van een dergelijke soort was (...). Maar zoals Polybius er belang bij had om zo te schrijven, omdat hij de zoon was van een Romeinse bevelhebber en het om die reden zo probeerde voor te stellen of pretendeerde dat de Romeinse republiek gemengd, dus feitelijk democratisch was, zo flatteert de Heer De Groot de prins van Oranje door de regering van Holland voor te stellen als gemengd, terwijl ze zuiver aristocratisch is. Een republiek kan niet alle drie tegelijk zijn, monarchie, aristocratie en democratie. Ik heb weleens tegen een van de vrienden van de Heer de Groot gezegd dat ik wenste dat hij dit niet had geschreven.

De brief geeft inzicht in de manier waarop het begrip ‘gemengde regeringsvorm’ dat aan het begin van de eeuw nog door iedereen werd opgehemeld als het te volgen staatkundige model, van betekenis veranderd is en door neef De Wit als het ware ontmaskerd wordt als een verraderlijke poging van de Oranjes om de Republiek onder dekmantel van ‘gemengd bewind’ te veranderen in een monarchie. Dit gevaar dreigde volgens neef De Wit al in 1610, toen De Groot zijn *Bataafse Republiek* schreef, maar was sinds 1618 op een vervelende manier bewaarheid door de staatsgrepen van de prinsen Maurits, Frederik Hendrik en Willem III en was dit gevaar op het moment dat hij zijn brief schreef, potentieel aanwezig was in de persoon van de jonge Willem III.

B. J. Spinoza

Spinoza Kring Soest

Althusius

Althusius verwees voor de gemengde staatsvorm naar de klassieke geneeskunde waar het evenwicht tussen de lichaamssappen voor een goede gezondheid stond, wat weer ontleend was aan de leer van Aristoteles.

De Groot gaat zelfs terug naar de Romeinse tijd, toen de stammen van de Batavieren een relatieve zelfstandigheid verwierven binnen het Romeinse Rijk.

We hebben in de vorige lessen gezien hoe in de jaren daarna er diverse staatsvormen tot stand kwamen waarin de Staten Generaal probeerde met de provincies samen te werken, maar dat dat alleen maar tot chaos leidde. Steeds was de hoofdregel dat de soevereiniteit bij het volk lag en deze via een contract werd overgedragen aan de vorst met de restrictie dat dat deze zich aan het contract zou houden, wat niet bleek te werken.

De oorlog tussen Spanje en de Nederlanden was volgens De Groot niets anders dan een herstel van de oude volkssoevereiniteit.

De Akte van Verlatinghe, moest voorzien in de ontstane leemte en pogingen om die op te vullen door plaatsvervangende vorsten (Anjou, Hendrik III, Leicester) waren mislukt.

Het idee van de gemengde staatsvorm als meest geschikte staatsvorm voor de Nederlanden was gemeengoed aan het begin van de 17^e eeuw.

Pieter Cornelisz van Brederode

Een pleidooi voor de gemengde staatsvorm is ook te vinden in de *Staatkundige bespiegelingen* van Pieter Cornelisz. van Brederode, lid van de hoge adel, medewerker van prins Maurits en diplomaat.

In navolging van 'de grote Griekse staatkundige', een verwijzing naar de Grieks-Romeinse historicus Polybius, merkt Brederode op:

.. ik acht de mengvorm van drie regeringsvormen het meest juist, het meest duurzaam en het minst onderhevig aan tirannie, omdat de ene staatsvorm als tegenwicht tot de andere fungeert, net zo goed als wanneer je om aan snaren een harmonisch geluid te ontlokken het lage geluid in samenklang brengt met het hoge door bemiddeling van een tussengeluid dat met de twee andere in melodieuze verhouding is. Zo vormen de drie staatsvormen die vanouds door de staatkundigen zijn onderscheiden (en die afzonderlijk genomen vals lijken te klinken) gezamenlijk een harmonieus akkoord, terwijl ze, als ze van elkaar gescheiden worden, niet duurzaam zijn. Want ze verworden onvermijdelijk tot hun tegendelen doordat de deugd in dit

B. J. Spinoza

Spinoza Kring Soest

*opzicht sprekend lijkt op de ondeugd en de mens door zijn veranderlijke natuur in zijn tegendeel omslaat, ook al was hij voordien nog zo deugdzaam.*¹

De laatste zin is een verwijzing naar Aristoteles en Plato die meenden dat elk van de drie staatsvormen van een gunstige in een ongunstige verschijningsvorm kon ontaarden: monarchie kon ontaarden in tirannie, aristocratie in oligarchie, democratie in anarchie.

Paulus Merula

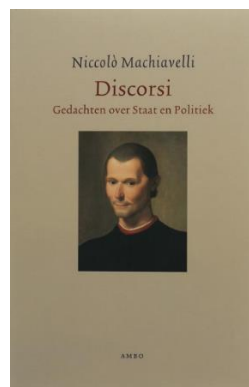
De Leidse hoogleraar Paulus Merula (1558-1607) was ook een voorstander van de gemengde regeringsvorm. Merula had rechten gestudeerd in Geneve, was in Leiden benoemd tot hoogleraar geschiedenis en vanaf 1603 rector magnificus aldaar. Bij zijn afscheid als rector sprak hij een rede uit over de *Aard en kenmerken van de Bataafse Republiek*, waarin hij zijn uitdrukkelijke voorkeur voor de gemengde staatsvorm uitsprak:

Mijn gevoel is dan ook dat de Bataafse Republiek het meest gebaat is bij een getemperde en gematigde staatsvorm die uit de drie beste soorten is samengesteld, namelijk uit de koninklijke, uit die van de besten en voornaamsten, en die van het burgerschap.

Merula legt het zwaartepunt van de staatsmacht in handen van de Staten-Generaal. Zij ‘zitten aan het roer en sturen het schip waarin de gezegde provincies veilig worden vervoerd’. De Staten-Generaal hebben het hoogste gezag. De stadhouder staat onder hun bevel; hij is in alle onderdelen van zijn militaire bevelvoering afhankelijk van opdrachten van de Staten-Generaal en legt voor zijn handelen verantwoording af aan de Staten-Generaal.

We hebben in de vorige les gezien waar dat toe heeft geleid. De Slag bij Nieuwpoort en de onthoofding van Johan van Oldenbarnevelt.

Machiavelli

Polybius' theorie kreeg bekendheid in de 16^e en 17^e eeuw door toedoen van Machiavelli. In de *Discorsi* vestigt Machiavelli de aandacht op Polybius' analyse van de Romeinse

B. J. Spinoza

Spinoza Kring Soest

staatsvorm als een mengvorm van monarchie, aristocratie en democratie.

Machiavelli beschouwt dit als de kiemcel waaruit Spinoza's *Politiek traktaat* is ontstaan, omdat alle grondslagen erin besloten liggen die Spinoza uitwerkt en in verband brengt met de politieke omstandigheden van zijn tijd. Politieke gemeenschappen ontstaan, zoals ook Spinoza benadrukt, zodra mensen zich in een natuursituatie tot een gemeenschap verenigen om te ontkomen aan de gevaren van hun omgeving, en ze afspreken welke handelingen binnen de gemeenschap zijn toegestaan, welke niet. Machiavelli betoogt, net als Spinoza, dat de instelling van een politieke gemeenschap leidt tot onderscheid tussen goed en kwaad. Goed en kwaad zijn niet van nature gegeven of door God ingesteld; ze ontstaan tegelijkertijd met de politieke gemeenschap en zijn een instelling van deze gemeenschap. Machiavelli gaat er, net als Spinoza, vanuit dat de drie staatsvormen zich volgens een vaste cyclus ontwikkelen in de tijd. Maar in tegenstelling tot Machiavelli meent Spinoza dat deze cyclus begint bij de democratie en zich door een proces van toenemende ontaarding eerst ontwikkelt tot aristocratie en tenslotte tot monarchie.

Hoewel *Il Principe* Machiavelli's bekendste boek is, is dat eigenlijk een sollicitatiebrief aan de vorst Lorenzo en een hoofdstuk uit *Discorsi*.

Machiavelli benadrukt, zoals Polybius voor hem, en de Nederlandse staatkundigen inclusief Spinoza na hem, dat stabiliteit, duurzaamheid en vrede de belangrijkste kenmerken zijn van een gemengde regering. De Nederlandse staatkundigen voegen daar het element handel aan toe. Stabiliteit, duurzaamheid en vrede zijn voorwaarden voor een bloeiende handel, en deze handel – denk aan de VOC - is de kurk is waarop de Republiek drijft.

Spinoza

Spinoza meent, net als Polybius en Machiavelli, dat de klassieke staatsvormen op een natuurlijke manier uit elkaar voortkomen. Maar in tegenstelling tot Polybius en Machiavelli meent hij dat de politieke gemeenschap ooit begonnen is als democratie; daaruit heeft zich de aristocratie ontwikkeld en uit de aristocratie tenslotte de monarchie. Deze ontwikkeling van een regering door allen, vervolgens van enkelen, tenslotte van één was geen optelsom van de drie staatsvormen, zoals in het Rome van Polybius, maar een geleidelijke verslechtering van de beste staatsvorm naar een minder goede en tenslotte naar een ronduit slechte. Spinoza's cyclische opeenvolging van staatsvormen berust op een vorm van doemdenken die hem lijkt te zijn ingegeven door de politieke situatie van de periode waarin hij het *Politiek traktaat* schreef: de staatsgreep van Willem III die het stadhouderschap en opperbevelhebberschap in mannelijke lijn erfelijk verklaarde voor de prinsen van Oranje; de inperking van democratische vrijheden; de uitschakeling van de regenten. Volgens Spinoza mondt de historische evolutie van staatsvormen uit in een catastrofe.

De door Spinoza gesuggereerde oplossing uit deze impasse is de gemengde staatsvorm, die dus niet zoals bij Polybius en Machiavelli het natuurlijke gevolg en als het ware een optelsom

B. J. Spinoza.

Spinoza Kring Soest

is van de drie opeenvolgende staatsvormen, maar een doorbreking van het patroon waarin deze staatsvormen zich volgens Spinoza ontwikkelen. Ook Spinoza gaat uit van de oorspronkelijke tegenstelling tussen vorst en volk. In het Politiek traktaat doet hij voorstellen om de machtsverdeling tussen vorst en volk te bedwingen in een evenwichtig verband van drie staatsvormen.

Bij de staatsgreep van Maurits in 1618 maakten de oranjegezindten zich meester van het begrip gemengd bewind., ter rechtvaardiging van het stadhouderschap van Maurits. Hoewel Spinoza het gemengd bewind als enige oplossing voor Nederland ziet, wil hij niet als aanhanger van de oranjegezindten worden gezien en neem hij deze term dan ook niet in de mond.

Gebroeders De la Court

In de vorige les is er al uitvoerig ingegaan op de invloed van de gebroeders De la Court op Spinoza, waarbij passages uit hun werk *De Politieke Weegschaal* letterlijk overeen komen met soortgelijke passages in het laatste hoofdstuk van Spinoza's TP Zie de Inleiding blz. 82 tot 93.

Maarten laat het lezen over deze De la Courts dan ook graag aan onszelf over.

B. J. Spinoza
Spinoza Kring Soest

Soest, 18 januari 2020

Gonny Pasman – Sakkers

Afbeeldingen komen uit Wikipedia.

Delen uit de Inleiding van Maarten van Buuren zijn in dit verslag verwerkt.

Verslag is gescreend en goedgekeurd door Maarten van Buuren
